

Latīņu salikteņi un to tulkošanas iespējas latviešu valodā

Latin compounds and translation possibilities in Latvian

Gita Bērziņa

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Klasiskās filoloģijas katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: gita.berzina@latnet.lv

Līdzīgi kā daudzās citās valodās arī latīņu valodā viens no ierastiem jaunu vārdu darināšanas līdzekļiem ir salikteņu (t. s. *verba composita*) darināšana. Izmantojot šo vārddarināšanas līdzekli, latīņu valodas vārdu krājums papildināts ar leksiskām vienībām, kas atspoguļo dažādus kompleksas nozīmes jēdzienus, un to precīzs/pilnīgs tulkojums citā valodā, tostarp latviešu, nereti ir visai sarežģīts uzdevums.

Rakstā aplūkoti galvenie latīņu salikteņu darināšanas modeļi un iespējas daudzveidīgos latīņu salikteņus tulkot latviešu valodā.

Latīņu salikteņi (gan verbu, gan nomena sistēmā) laika gaitā attīstījušies no dažādiem sintaktiskiem vārdu savienojumiem, un to darināšanā izmantoti gan lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, gan apstākļa vārdu un darbības vārdu celmi, kā arī prievārdi. Saplūstot vienā leksiskā vienībā, komponenti savu formu var saglabāt vai arī mainīt, turklāt to nozīme var tikt modificēta vai palikt nemainīta.

Daļa salikteņu ir vispārlietojami stilistiski un emocionāli neitrāli vārdi, t. sk. specifisku reāliju apzīmējumi. Taču salikteņu darināšanai ir arī nozīmīgas stilistiskas potences, kas spilgti atklājas dažādu žanru mākslinieciskos tekstos. To tulkošana latviešu valodā ir visgrūtākā.

Atslēgvārdi: salikteņi, salikteņu darināšana, latīņu valoda, latviešu valoda, semantika, stilistiskas potences.

Jau vairākus gadsimtus latīņu valoda tikpat kā netiek izmantota cilvēku dzīvē saziņā un tālab dažkārt saukta par mirušu, tomēr latīņu valodas potences joprojām ir plašas un nozīmīgas. Dažādās jomās šīs senās un vienlaikus arvien „aktuālās” valodas iespējas, lingvistiskie elementi un paņēmieni joprojām daudzveidīgi izmantojami un tiek izmantoti, un tāpēc svarīga arī to izpēte.

Salikteņu darināšana ir viens no ierastiem jaunu vārdu darināšanas līdzekļiem daudzās valodās. Latīņu valodā, sevišķi klasiskajā periodā, produktīvāks vārddarināšanas līdzeklis ir afiksācija, afiksu (īpaši piedēkli) pievienojot vārda saknei vai celmam (Skujiņa 2007, 18). Tomēr nozīmīgi izmantota arī salikteņu (t. s. *verba composita*) darināšana, apvienojot vismaz divus vārdus vai to celmus (Skujiņa

2007, 338–339). Tradicionāli latīņu valodas gramatikās salikteņos ietilpina arī atvasinājumus ar palīgvārdiem, piemēram, darinājumus ar prievārdiem (sk. Andrews, Stoddard 1837; Greenough et al. 1903; Bennett 1918; Lezdiņš 1962, 224; Strads 2014, 177–178)¹.

Latīņu salikteņu formas un nozīmes veidošanās ir dažāda. Saplūstot vienā leksiskā vienībā, komponenti savu formu var paturēt vai arī mainīt, turklāt to nozīme var tikt modificēta vai palikt nemainīta. Lielākoties, kā salikteņu analīze rāda, tie ar savu komplekso semantiku, ar savu bieži specifisko nozīmi īpaši izceļas latīņu valodas daudzveidīgajā vārdu krājumā.

Latīņu valodā salikteņi laika gaitā attīstījušies no dažādiem sintaktiskiem vārdu savienojumiem, un to darināšanā izmantoti gan lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, gan apstākļa vārdu un darbības vārdu celmi. Ļoti maz gan ir kopulatīvo salikteņu, kurus motivē vārdrinda (Skujiņa 2007, 195), kur komponenti ir sakārtoti un sintaktiski neatkarīgi. Tādi, piem., ir pamata skaitļa vārdi, kas apzīmē skaitļus no vienpadsmit līdz septiņpadsmit, un vēl atsevišķi vārdi:

(1) <i>duodecim</i>	<	<i>duo</i>	+	<i>decem</i>	
divpadsmit.NUM		divi.NUM		desmit.NUM	
‘divpadsmit’		‘divi’		‘desmit’	
<i>quattuordecim</i>	<	<i>quattuor</i>	+	<i>decem</i>	
četrpadsmit.NUM		četri.NUM		desmi.NUM	
‘četrpadsmit’		‘četri’		‘desmit’	
<i>suovetaurilia</i>	<	<i>sus</i>	+	<i>ovis</i>	+ <i>taurus</i>
cūkaitvērši.SUBST.NOM.N		cūka.SUBST.NOM		aita.SUBST.NOM	vērsis.SUBST.NOM
‘šķīstīšanas upuris		‘cūka’		‘aita’	‘vērsis’
(upurējot cūku, aitu un vērsi)’					

Lielākā daļa latīņu salikteņu ir determinatīvie salikteņi, kuri radušies no vārdkopas saskaņojumā vai pārvaldījumā (Skujiņa 2007, 86), t. i., viens vārds ir pakārtots otram, to tuvāk apzīmē („determinē”). No determinatīvo salikteņu sastāvdaļām dominējošais (pamatvārds) parasti ir otrais komponents – nomens vai verbs. Pirmais (determinējošais) komponents var

- 1) paturēt savu gramatisko formu,
- 2) var būt izmantots, atmetot galotni, vai arī
- 3) piesaistīt beigās savienojamo patskani *i* (lūpeņu priekšā *u*) (Lezdiņš 1962, 224).

Palūkojoties uz salikteņu darināšanu sistēmiski, **verbu sistēmā** salikteņi darināti no nomena un verba, adverbā un verba, prievārda un verba, kā arī savienojot divus verbu celmus.

¹ Pamatinformācija par vārddarināšanu, t. sk. salikteņu darināšanu, ierasti ietverta latīņu valodas gramatikās, tomēr jaunāku laiku gramatikās tā nereti sniegta ļoti lakoniski. Detalizētāka informācija rodama senākās – 19.–20. gs. sākuma – gramatikās. Raksta autorei nav zināmi izvērsti mūsdienu pētījumi par salikteņiem latīņu valodā, to nozīmi un lietojumu.

- No nomēna un verba celma darināti, piem.:
- (2) *animadvertere* < *animus* +
 pievērst_uzmanību/ievērot.INF dvēsele/prāts/uzmanība.SUBST.NOM
 ‘pievērst uzmanību, ievērot’ ‘dvēsele, prāts, uzmanība’
 + *ad-vertere*
 pie-vērst.INF
 ‘pievērst’
manumittere < *manu* +
 brīvlaist.INF roka/vara.SUBST.ABL.SG
 ‘brīvlaist (vergu)’ ‘no rokas, no varas’
 + *mittere*
 laist.INF
 ‘laist’
- No adverba un verba celma veidojušies:
- (3) *maledicere* < *male* + *dicere*
 ļauni_runāt.INF slikti.ADV teikt/runāt.INF
 ‘ļauni (ļāunu) runāt, pelt’ ‘slikti’ ‘teikt, runāt’
benefacere < *bene* + *facere*
 labi_darīt.INF labi.ADV darīt.INF
 ‘labi (labu) darīt’ ‘labi’ ‘darīt’
- No prievārda un verba darināti:
- (4) *subicere* < *sub* + *iacere*
 palikt_apakšā.INF apakšā.PREP sviest/mest.INF
 ‘palikt (apakšā), pakļaut, pakārtot’ ‘apakšā’ ‘sviest, mest’
interrogare < *inter* + *rogare*
 jautāt/nopratināt.INF starp/starpā.PREP paņemt/lūgt/jautāt.INF
 ‘jautāt, nopratināt’ ‘starp, starpā’ ‘paņemt, lūgt, jautāt’
traducere < *trans* + *ducere*
 pārvest.INF pāri.PREP vest.INF
 ‘pārvest, paaugstināt, pievērst’ ‘pār, pāri’ ‘vest’
- No diviem verba celmiem veidoti:
- (5) *patefacere* < *patere* + *facere*
 atvērt/atklāt.INF būt_vaļā.INF darīt.INF
 ‘atvērt, atklāt’ ‘būt vaļā, redzamam’ ‘darīt’
calefacere < *calere* + *facere*
 karsēt.INF būt_karstam.INF darīt.INF
 ‘karsēt’ ‘būt karstam’ ‘darīt’

Kā redzams minētajos piemēros, otrais komponents – savienojumā domājošais un atbilstīgi sistēmai arvien verbs – gandrīz vienmēr (izņemot *subicere* < *iacere*) saglabāts nemainītā formā, no pirmā komponenta savukārt lielākoties

izmantots tikai celms. Pilnā formā pirmo komponentu iespējams saglabāt, ja tas ir adverbs (*bene, male*), prievārds (*sub, inter*), atsevišķos gadījumos arī lietvārds noteiktā gramatiskā formā, kā tas vērojams gadījumā ar *manu* (ABL SG). Tomēr tas vērojams salīdzinoši reti.

Salikteņu nozīmē lielākoties saglabājušās atsevišķo to veidojošo komponentu nozīmes. Latviešu valodā šos salikteņus atbilstīgi ar identu salikteni gan tulkot grūti (sal. *benefactor* ‘labdaris’, *beneficentia* ‘labdarība’, *benefacere* ‘labu darīt’). Lai pēc iespējas pilnīgāk saglabātu salikteņa nozīmes nianšes, izmantojams vārdu savienojums vai tie aizstājami ar vienkāršu nozīmes ziņā tuvu latviešu valodas leksēmu.

Nomenu sistēmā salikteņi lielākoties darināti, apvienojot nomena un verba celmus, prievārdu ar nomena celmu vai divus nomenu celmus.

No nomena un verba celmiem darināti gan lietvārdi, gan īpašības vārdi:

(6) <i>agricola, ae</i>	< <i>ager, agri</i> ²	+ <i>colere</i>
zemkopis.SUBST.M.NOM,GEN	lauks/zeme.SUBST.NOM,GEN	kopt.INF
‘zemkopis’	‘lauks, zeme’	‘kopt’
<i>fratricida, ae</i>	< <i>frater, tris</i>	+ <i>caedere</i>
brāļa_slepkava.SUBST.M.NOM,GEN	brālis.SUBST.NOM,GEN	sist/cirst.INF
‘brāļa slepkava’	‘brālis’	‘sist, cirst, nogalināt’
<i>artifex, ficis</i>	< <i>ars, artis</i>	+ <i>facere</i>
mākslinieks.SUBST.M.NOM,GEN	māksla.SUBST.NOM,GEN	taisīt.INF
vai prasmīgs.ADJ.NOM,GEN		
‘mākslinieks; prasmīgs’	‘māksla’	‘taisīt’
<i>carnifex, ficis</i>	< <i>caro, nis</i>	+ <i>facere</i>
(ARH <i>carnufex, ficis</i>)		
bende.SUBST.M.NOM,GEN	gaļa/miesa.SUBST.NOM,GEN	taisīt.INF
‘bende’	‘gaļa, miesa’	‘taisīt’
(7) <i>frugifer, a, um</i>	< <i>frux, frugis</i>	+ <i>ferre</i>
augļus_nesošs.ADJ.M,F,N	auglis.SUBST.NOM,GEN	nest.INF
‘augļus nesošs, auglīgs’	‘auglis’	‘nest’
<i>mortifer, a, um</i>	< <i>mors, rtis</i>	+ <i>ferre</i>
nāvi_nesošs.ADJ.M,F,N	nāve.SUBST.NOM,GEN	nest.INF
‘nāvi nesošs, nāvīgs’	‘nāve’	‘nest’
<i>armiger, a, um</i>	< <i>arma, orum</i>	+ <i>gerere</i>
ieročus_nesošs.ADJ.M,F,N	ieroči.SUBST.NOM,GEN.PL	nest.INF
‘ieročus nesošs, apbruņots’	‘ieroči’	‘nest’

² Ģenitīvā, kura izskaņa vai pilna forma norādīta aiz komata, redzams vārda celms, kas tiek izmantots arī salikteņu darināšanā. Nominatīva formā nereti, sevišķi 3. deklinācijās nomeniem, celms var būt modificēts.

<i>corniger, a, um</i>	<	<i>cornu (cornus)</i>	+ <i>gerere</i>
ragus_nesošs.ADJ.M,F,N		rags.SUBST.NOM	nest.INF
‘ragus nesošs, ragains, ragnesis’		‘rags’	‘nest’
<i>particeps, cipis</i>	<	<i>pars, rtis</i>	+ <i>capere</i>
kas_piedalās.ADJ.NOM,GEN		daļa.SUBST.NOM,GEN	ņemt.INF
vai dalībnieks.SUBST.M/F,NOM,GEN			
‘kas piedalās; dalībnieks’		‘daļa’	‘ņemt’
<i>magnidicus, a, um</i>	<	<i>magnus</i>	+ <i>dicere</i>
liel-/daudzrunīgs.ADJ.M,F,N		liels.ADJ.M.NOM	runāt.INF
‘liel-/daudzrunīgs, lielīgs’		‘liels’	‘runāt’

Šie salikteni visi darināti no vārdkopas pārvaldījumā, apvienojot komponentu celms un savienojumam lielākā daļā izmantojot savienotājpatskani *i*, lai izvairītos no fonētiski nelabvēlīgiem līdzskaņu savienojumiem. Kā otrais komponents šajā salikteni darināšanas tipā izmantoti verbi ar nozīmi ‘nest’ (*ferre, gerere*), ‘taisīt/darīt’ (*facere*), ‘ņemt’ (*capere*), ‘teikt’ (*dicere, loqui*) u. tml.

Latviešu valodā daļu no tiem var tulkot ar salikteni, kas nozīmes ziņā identisks vai tuvs (*zemkopis, ieročnesis, ragnesis, daudzrunīgs*), tomēr lielākoties mūsu valodas vārdu krājumā iespējams piemeklēt nozīmes ziņā atbilstīgu vienkāršu leksēmu (*auglīgs, lielīgs, dalībnieks, mākslinieks*) vai arī latviešu valodas likumu un labaskanības dēļ atstājams vārdu savienojums (piem., *brāļa slepkava*).

No prievārda un nomena darināti, piem.:

(8) <i>interregnum, i</i>	<	<i>inter</i>	+ <i>regnum</i>
starpvaldība.SUBST.N.NOM,GEN		starp/starpā.PREP	vara.SUBST.N.NOM
‘starpvaldība’		‘starp, starpā’	‘vara, valdīšana’
<i>proconsul, is</i>	<	<i>pro</i>	+ <i>consul</i>
prokonsuls.SUBST.M.NOM,GEN		vietā.PREP	konsuls.SUBST.M.NOM
‘prokonsuls’		‘vietā’	‘konsuls’
<i>praeclarus, a, um</i>	<	<i>prae</i>	+ <i>clarus</i>
ļoti_gaišs/spožs.ADJ.M,F,N		priekšā.PREP	gaišs/spožs.ADJ.M.NOM
‘ļoti gaišs, spožs, lielisks’		‘priekšā, salīdzinot ar’	‘gaišs, spožs, izcils’

Līdzīgi gan lietvārdi, gan īpašības vārdi latīņu valodā plaši darināti arī no diviem nomena celmiem:

(9) <i>agricultura, ae</i>	<	<i>agri</i>	+
zemkopība.SUBST.F.NOM,GEN		lauks/zeme.SUBST.M.GEN	
‘zemkopība’		‘lauks, zeme’	
+ <i>cultura</i>			
kopšana.SUBST.F.NOM			
‘kopšana’			
<i>aquaeductus, us</i>	<	<i>aquae</i>	+ <i>ductus</i>
akvedukts.SUBST.M.NOM,GEN		ūdens.SUBST.F.GEN	vadīšana.SUBST.M.NOM
‘akvedukts’		‘ūdens’	‘(no)vadīšana’

<i>decemvir, i</i>	< <i>decem</i>	+	<i>vir</i>
decemvirs.SUBST.M.NOM,GEN	desmit.NUM		vīrs.SUBST.M.NOM
‘decemvirs,	‘desmit’		‘vīrs’
decemviru (desmit vīru kolēģijas) loceklis’			
<i>biennium, i</i>	< <i>bis</i>	+	<i>annus</i>
divi_gadi.SUBST.N.NOM,GEN	divreiz.NUM		gads.SUBST.M.NOM
‘divi gadi’	‘divreiz’		‘gads’
(10) <i>albicapillus, a, um</i>	< <i>albus</i>	+	<i>capillus</i>
ar_sirmiem_matiem.ADJ.M,F,N	balts/sirms.ADJ.M.NOM		mats.SUBST.M.NOM
‘ar sirmiem matiem, sirms’	‘sirms’		‘mats’
<i>cornipes, pedis</i>	< <i>cornu</i>	+	
ragkāju/nagains.ADJ.NOM,GEN	ragi.SUBST.M.NOM		
‘nagains’	‘ragi’		
+ <i>pes, pedis</i>			
pēda.SUBST.M.NOM,GEN			
‘pēda, kāja’			
<i>misericors, rdis</i>	< <i>miser</i>	+	
žēlsirdīgs.ADJ.NOM,GEN	nožēlojams/nelaimīgs.ADJ.M.NOM		
‘žēlsirdīgs, līdzcietīgs/-jūtīgs’	‘nožēlojams, nelaimīgs’		
+ <i>cor, rdis</i>			
sirds.SUBST.N.NOM,GEN			
‘sirds’			
<i>verisimilis, e</i>	< <i>verus</i>	+	<i>similis</i>
ticams/iespējams.ADJ.M/F,N	īsts/patiess.ADJ.M.NOM		līdzīgs.ADJ.M/F.NOM
‘ticams, iespējams’	‘īsts, patiess’		‘līdzīgs’
<i>tridens, ntis</i>	< <i>tres</i>	+	<i>dens, ntis</i>
trijzobu.ADJ.NOM,GEN	trīs.NUM		zobs.SUBST.M.NOM,GEN
‘trijzobu, trijzaru’	‘trīs’		‘zobs’
arī SUBST. ‘trijzaris’			
<i>quadrupes, pedis</i>	< <i>quattor</i>	+	<i>pes, pedis</i>
četrkāju.ADJ.NOM,GEN	četri.NUM		pēda.SUBST.M.NOM,GEN
‘četrkāju, četrkājains’	‘četri’		

Šie salikteni darināti no vārdkopām gan saskaņojumā, gan pārvaldījumā, lie-lākoties vismaz otrajam komponentam un atsevišķos gadījumos arī pirmajam komponentam saglabājot gramatisko formu (*agricultura, aquaeductus*). Tā kā latviešu valodas vārddarināšanā tiek izmantots identis modelis, lielu daļu šo savienojumu arī latviešu valodā iespējams tulkot visai precīzi ar pilnībā atbilstošu vai vismaz semantiski līdzīgu – komplekso nozīmi izceļošu – salikteni (*zemkopība, žēlsirdīgs, trijzobu, četrkāju*; semantiski līdzīgs, piem., *sirmgalvis*).

Savukārt salikteni, kas apzīmē specifiskas romiešu kultūras parādības, nereti latviešu valodā tiek pārņemti netulkojot: piem., *akvedukts* (tas nav jebkurš ūdensvads!) (Guļevska 1998 (1987), 39; Zuicena); *decemvirs* (Veitmane et al. 1955, 235; Rubenis 2013, 203).

Turklāt, kā redzams, šai modelī salikteni (gan īpašības vārdus, gan lietvārdus) darināšanai bieži arī izmantojami skaitļa vārdu celmi. Šādu kompleksu (kā formas,

tā nozīmes ziņā) leksēmu latīņu valodā ir daudz, turklāt joprojām iespējams radīt jaunas, kas plaši tiek izmantots dažādu zinātņu nozaru, sevišķi medicīnas un bioloģijas, terminu darināšanā. Lūk, vēl daži piemēri šim produktīvajam modelim:

(11) <i>unoculus, a, um</i>	< <i>unus</i>	+ <i>oculus</i>
ar_vienu_aci.ADJ.M,F,N	viens.NUM	acs.SUBST.M.NOM
‘ar vienu aci, vienacis’	‘viens’	‘acs’
<i>biceps, ipitis</i>	< <i>bis</i>	+ <i>caput, itis</i>
divgalvu.ADJ.NOM,GEN	divreiz.NUM	galva.SUBST.N.NOM,GEN
‘divgalvu, divgalvains’	‘divreiz’	‘galva’
<i>bicolor, oris</i>	< <i>bis</i>	+ <i>color, oris</i>
divkrāsu.ADJ.NOM,GEN	divreiz.NUM	krāsa.SUBST.M.NOM, GEN
‘divkrāsu, divkrāsains’	‘divreiz’	‘krāsa’
<i>triceps, cipitis</i>	< <i>tres</i>	+ <i>caput, itis</i>
trijgalvu.ADJ.NOM,GEN	trīs.NUM	galva.SUBST.N.NOM,GEN
‘trijgalvu’	‘trīs’	‘galva’
<i>tricorpor, is</i>	< <i>tres</i>	+ <i>corpus, oris</i>
trijķermeņu.ADJ.NOM,GEN	trīs.NUM	ķermenis.SUBST.N.NOM,GEN
‘trijķermeņu’	‘trīs’	‘ķermenis’

Pamatā šādi tiek darināti īpašības vārdi, bet iespējami arī lietvārdi:

(12) <i>triduum, i (n)</i>	< <i>tres</i>	+ <i>dies</i>
trīs_dienas.SUBST.N.NOM,GEN	trīs.NUM	diena.SUBST.M.NOM
‘trīs dienas (triju dienu ilgs laiks)’	‘trīs’	‘diena’
<i>triennium, i (n)</i>	< <i>tres</i>	+ <i>annus</i>
trīs_gadi.SUBST.N.NOM,GEN	trīs.NUM	gads.SUBST.M.NOM
‘trīs gadi (trīs gadus ilgs laiks)’	‘trīs’	‘gads’

Turklāt dažkārt, salikteni darinot, apvienoti pat trīs celmi:

(13) <i>tridentifer/tridentiger, a, um</i>	< <i>tres</i>	+ <i>dens, ntis</i>	+
trijzaranesējs.ADJ.M,F,N	trīs.NUM	zobs.SUBST.NOM,GEN	
‘trijzaranesējs’ (Neptūna epitets)	‘trīs’	‘zobs’	
+ <i>ferre/gerere</i>			
nest.INF			
‘nest’			
<i>bicorniger, a, um</i>	< <i>bis</i>	+ <i>cornu</i>	+
divragunesējs.ADJ.M,F,N	divreiz.NUM	rags.SUBST.NOM	
‘kas nes divus ragus, divradzis’	‘divreiz’	‘rags’	
+ <i>gerere</i>			
nest.INF			
‘nest’			

Latviešu valodā salikteņu darināšanā produktīvi lietojams tāds pats modelis, līdz ar to minētās leksēmas lielākoties iespējams tulkot ar salikteņiem, kur izmantots attiecīgā skaitļa vārda celms savienojumā ar otrā komponenta nomena celmu.

Tādējādi, izmantojot šo vārddarināšanas paņēmieni, latīņu valodas vārdu krājums laika gaitā daudzveidīgi papildinājies ar leksiskām vienībām, kas atspoguļo dažādus kompleksas nozīmes jēdzienus, un to precīzs/pilnīgs tulkojums citā valodā, tostarp latviešu, kā jau bija iespējams redzēt minētajos piemēros, ne vienmēr ir viegls uzdevums.

Lielākā daļa no vērotajiem salikteņiem ir vispārlietojami stilistiski un emocionāli neitrāli vārdi, t. sk. minētie specifisku reāliju apzīmējumi (*aquaeductus*, *decemvir*; arī *respublica*).

Taču salikteņu darināšanai ir arī nozīmīgas **stilistiskas potences**, kas spilgti atklājas dažādu žanru mākslinieciskos tekstos. Salikteņu lietojums dažādu romiešu autoru – kā dzejnieku, tā prozas rakstnieku – tekstos rāda daudzveidīgu salikteņu nozīmju attīstību un izmantojumu atbilstoši konkrētā literārā žanra prasībām un paša autora mākslinieciskajai iecerei. To tulkojums latviešu valodā ir jo rūpīgi apsverams un dažkārt ļoti grūts.

Plašs salikteņu lietojums vērojams, piem., episkās dzejas tekstos. Atbilstoši izvērstajam (episkajam!) mākslinieciskās realitātes tvērumam un cildenajām, patētiskajām izteiksmes intonācijām vairākkomponentu leksēmas, sevišķi salikti epitēti, regulāri izmantoti gan varoņu un dievību, gan atainotās pasaules dažādu reāliju raksturojumam.

Piem., Vergilija (*Publius Vergilius Maro*, 70.–19. g. p. m. ē.) romiešu nacionālā eposa „Eneīda” tekstā sastopams gan jau minētais visumā neitrālais, varoņeposa kara realitātes atainojumā iederīgais *armiger*, *a*, *um* (Verg. Aen. II, 477 u. c.)³, gan specifiskāki salikteņi. Piem., putni apzīmēti:

(14) <i>agmen</i>	<i>aligerum</i>	(< <i>ala</i> +
pūlis/bars.SUBST.N.NOM	spārnus_nesošs.ADJ.N.NOM	(spārns.SUBST.F
‘spārnots bars’	(Verg. Aen. XII, 249)	
+ <i>gerere</i>)		
nest.INF)		

Savukārt zirgi poētiski dēvēti:

(15) <i>equi</i>	<i>alipedes</i>	(< <i>ala</i> +
zirgs.SUBST.M.NOM.PL	spārnkāju.ADJ.M.NOM.PL	(spārns.SUBST.F
‘spārnkāju zirgi’	(Verg. Aen. XII, 484)	
+ <i>pes</i> , <i>pedis</i>)		
kāja.SUBST.M.NOM, GEN)		

Epitēts kalpo spilgtas mākslinieciskās realitātes uzbūšanai, ko arī latviskā tulkojumā iespējams veiksmīgi saglabāt (sk., piem., A. Ģiezena tulkojumu Vergilijs 1970, 176; 304). No otras puses, epitēta semantika dažkārt var šķist pārlietu

³ Atsauces uz antīko avotu tekstvietām tiek dotas, izmantojot klasiskajā filoloģijā tradicionāli pieņemto atsauču sistēmu, sk. Lewis 1991 (1879).

specifiska un, iespējams, neiederēties kāda tulkojuma kontekstā. Par to varētu liecināt, piem., ieteikumi to latviskot ar savā ziņā semantiski atbilstošu, tomēr mākslinieciski neitrālu salikteni *ātrkāju* (*ātrkāju zirgi*, Veitmane et al. 1955, 47).

Tāpat izteismīgs saliktenis izmantots kara dieva Marsa apzīmējumam, akcentējot tā darbības jomu atbilstoši varoņeposa realitātei:

- (16) *Bellipotēns* < *bellum* + *potens, entis* (Verg. Aen. XI, 8)
 kara_varošs.ADJ.M.NOM karš.SUBST.N.NOM varens/spēcīgs.ADJ.M.NOM
 ‘kara varošs, varens karā’ ‘karš’ ‘varens, spēcīgs, valdošs’

„Latīņu–latviešu vārdnīcas” autori to veiksmīgi ieteikuši tulkot ar salikteni *Karvaldis* (Veitmane et al. 1955, 102), saglabājot oriģināltekstā lietotās leksēmas komplekso semantiku. Savukārt A. Ģiezens „Eneīdas” literārajā latviskojumā šo epitetu nav saglabājis vispār, aizstājot ar citiem valodas līdzekļiem (Vergilijs 1970, 265), kas, iespējams, darīts, ņemot vērā pantmēra prasības.

Vergilija eposa tekstā sastopams arī interesants vārdu savienojums *bicornis Rhenus* (Verg. Aen. VIII, 727), kur upes Reinas nosaukumu papildina saliktais adjektīvs *bicornis*:

- (17) *bicornis, e* < *bis* + *cornu*
 divragu.ADJ.M/F,N divreiz.NUM rags.SUBST.NOM
 ‘divragu’ ‘divreiz’ ‘rags’

Vārdu savienojuma nozīme ir ‘Reina ar divām ietekām’. Saliktenis kalpo eposa autoram, lai radītu noteiktu māksliniecisku tēlu, izmantojot vizuālās līdzības aspektu. Bet latviešu valodā tulkojot, precīzu latīņu salikteņa nozīmi vienā leksēmā ir problemātiski saglabāt, lai nodrošinātu attiecīgu teksta uztveri. Tā arī A. Ģiezens „Eneīdas” literārajā latviskojumā šai gadījumā to tulkojis aprakstoši: *Reina ar ietekām divām* (Vergilijs 1970, 213).

Episkajā dzejā sastopama vēl virkne daudzveidīgu salikteņu (*bipenni* (Verg. Aen. II, 479); *omnigenum deum* (Verg. Aen. VIII, 698) u. c.), tomēr to stilistiskās potences realizētas arī citu žanru tekstos.

Piem., savdabīgs ir salikteņa *bidental* lietojums savienojumā ar verbu *movere* klasiskā romiešu dzejnieka Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*, 65.–8. g. p. m. ē.) dzejā (Hor. Ars 471). Minētā leksēma atvasināta no saliktā adjektīva *bidens*, kas tālāk substantivēts:

- (18) *bidental, alis* < *bidens, dentis* <
 zibens_vieta.SUBST.N.NOM,GEN divzaris.SUBST.M.NOM,GEN
 ‘zibens vieta’ ‘divzaris [zibens]’
 < *bidens, dentis* < *bis* + *dens, ntis*
 divzobu/divzaru.ADJ.NOM,GEN divreiz.NUM zobs.SUBST.NOM,GEN
 ‘divzobu; divzaru’ ‘divreiz’ ‘zobs’

Leksēmai *bidental* attīstīta nozīme ‘zibens vieta’, ar to saprotot ar upuri šķīstītu un iežogotu vietu, kur iespēris zibens. Savukārt savienojumu ar verbu *movere* (‘kustināt, attālināt, ietekmēt, grozīt’) dzejnieks izmanto, lai runātu par šādas „zibens vietas izjaukšanu”, proti, sakrālas vietas apgānīšanu. Precīzu un semantiski skaidru latviskojumu kompleksās nozīmes latīņu saliktenim šeit ir tikpat kā neiespējami rast. Tulkojums iespējams tikai aprakstošiem līdzekļiem.

Un vēl mērķtiecīgāku salikteņu izmantojumu sastopam romiešu komēdiju autora Plauta (*Titus Maccius Plautus*, ~ 250.–184. g. p. m. ē.) tekstos. Piem., komēdijā „Persietis” vergs Sagaristions uz jautājumu, kā viņu sauc, atbild:

Vaniloquidorus Virginesvendonides

Nugiepiloquides Argentumexterebronides

[Tedigniloquides Nugides Palponides]

Quodsemelarrripides Numquamerripides. (Plaut. Pers. 702–705)

Atbildi veido septiņi okazionālsalikteņi:

- (19) *vaniloquidorus* < *vanus* + *loqui*
tukšrundāvinātājs.SUBST.M tukšs.ADJ.NOM runāt.INF
‘tukšrundāvinātājs’ ‘tukšs, nenozīmīgs’ ‘runāt’
+ GR *doron*
dāvana.SUBST.N
‘dāvana’
- virginesvendonides* < *virgines* + *vendere*
jaunavtirtgotājs.SUBST.M jaunava.SUBST.F.NOM.PL pārdot.INF
‘jaunavtirtgotājs’ ‘jaunavas’ ‘pārdot, tirtgot’
- nugiepiloquides* < *nugae* + *loqui*
blēņrunātājs.SUBST.M nieki/blēņas.SUBST.F.NOM.PL runāt.INF
‘blēņrunātājs’ ‘nieki, blēņas’ ‘runāt’
- argentumexterebronides* < *argentum* + *exterebrare*
sudrabizurbīnātājs.SUBST.M sudrabs.SUBST.N izurbt/izspiest.INF
‘sudrabizurbīnātājs’ ‘sudrabs’ ‘izurbt, izspiest’
- tedigniloquides* < *te* + *dignus* + *loqui*
tevciēnīgrunātājs.SUBST.M tu.PRON.ACC cienīgs.ADJ.NOM runāt.INF
‘tevciēnīgrunātājs’ ‘tevi’ ‘cienīgs’ ‘runāt’
- quodsemelarrripides* < *quod* + *semel* + *arripere*
koreizgrābis.SUBST.M kas. PRON.ACC vienreiz.NUM paķert/sagrābt.INF
‘koreizgrābis’ ‘ko’ ‘vienreiz’ ‘paķert, sagrābt’
- numquamerripides, ae (m)* < *numquam* + *ēripere*
nekadnepalaidis.SUBST.M nekad.ADV izraut/noņemt.INF
‘nekadnepalaidis’ ‘nekad’ ‘izraut, noņemt’

Okazionālsalikteņu virknējums vairāku rindu garumā izmantots verga atjautīgā un izmanīgā tēla raksturojumam un vienlaikus skaidri uztveramam valodas komismam. Tos latviešu valodā tulkojot, jādāmā ne tikai par konkrētās leksiskās nozīmes atklāšanu, bet arī komēdijas stilistikas saglabāšanu, vienlaikus tulkojumu veidojot atbilstoši latviešu valodas normām un labskanībai.

Tā minētie daudzveidīgie salikteņu darināšanas tipi un modeļi, kā arī salikteņu izmantošanas iespējas rāda šī vārddarināšanas paņēmiena nozīmi latīņu valodā un liek domāt par to atbilstīgu tulkojumu, kas vienlaikus kalpo arī latviešu valodas attīstībai un bagātināšanai.

Atkarībā no izmantotā modeļa latīņu valodā, kā arī salikteņu darināšanā lietotajiem komponentiem un mērķvalodas – šajā gadījumā latviešu valodas – potenciem un valodas līdzekļu atbilstes latīņu salikteņus iespējams atveidot ar nozīmes ziņā identu vai tuvu salikteni vai arī aizstāt ar nozīmes ziņā tuvu vienkāršu latviešu valodas leksēmu. Citkārt latviešu valodas likumu un labskanības dēļ atstājams vārdu savienojums vai arī priekšroka dodama citiem aprakstošiem līdzekļiem. Nozīme ir arī salikteņa lietošanas kontekstam, jo īpaši mākslinieciskā tekstā. Tad salikteņa kompleksās semantikas atveides iespējas būtiski ietekmē autora mākslinieciskie nolūki un žanrs, kuram teksts pieder, tā vispārējā stilistika.

Saīsinājumi un apzīmējumi

ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
ARH	sena forma
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
GR	grieķu valoda
INF	nenoteiksme (infinitīvs)
M	vīriešu dzimte
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs
NUM	skaitļa vārds
PL	daudzskaitlis
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
SG	vienskaitlis
SUBST	lietvārds

Avoti

1. Vergil. 1900. *Bucolics, Aeneid, and Georgics*. Greenough, James B. (ed.). Boston: Ginn and Company.
2. Horace. 1863. *The Works of Horace*. Buckley, Theodore A. (ed.). New York: Harper and Brothers.
3. Plautus. 1895. *Comoediae*. Leo, Friedrich (ed.). Berlin: Weidmann.
4. Rubenis, Andris. 2013. *Varas politika Senajā Romā*. Rīga: autorizdevums.
5. Vergilijs. 1970. *Eneīda*. Ģiezens, Augusts (tulk.). Rīga: Liesma.

Literatūra

1. Andrews, Ethan A., Stoddard, Solomon. 1837. *Grammar of the Latin Language*. Boston, New York: Crocker and Brewster. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=R6MAAAAYAAJ&pg=PA85&redir_esc=y#v=onepage&q&f

- =falsehttp://books.google.lv/books?id=R6MAAAAYAAJ&pg=PA85&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
2. Bennett, Charles E. 1918 (1895; 1908). *New Latin Grammar*. Pieejams: <http://www.gutenberg.org/files/15665/15665-h/15665-h.htm>
 3. Greenough, James B., Kittredge, George L., Howard, Albert A., D'Ooge, Benjamin L. (eds.). 1903. *Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges*. Boston: Ginn and Company. Pieejams: <https://archive.org/stream/allengreenoughsn00alleiala#page/n5/mode/2up>
 4. Guļevska, Dainuvīte (red.). 1998 (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
 5. Lewis, Charlton T. (ed.). 1991 (1879). *Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
 6. Lezdiņš, Jānis. 1962. *Studia Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
 7. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
 8. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
 9. Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina*. Rīga: Jumava.
 10. Veitmane, Klāra, Čerfase, Lija, Novackis, Henriks, Apīnis, Aleksejs (sast.). 1955. *Latīņu–latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
 11. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>

Summary

Similarly to many languages, compounding is one of the usual word formation patterns also in the Latin language. By compounding, the Latin vocabulary is supplemented with lexical units that reflect multiform concepts of complex meaning, explicit translation of which in another language, including Latvian, is often a complicated challenge. The paper discusses the dominant models of Latin compounding and the translation possibilities of various Latin compounds in Latvian. Latin compounds in verbal and in nominal system have developed from different syntactic word groups and various stems of nouns, adjectives, numerals, and verbs, including adverbs and prepositions, which are used for their formation. By combining two or more parts in one lexical unit, the components can either change their form or remain unchanged and the meaning can be modified or it remains the same.

A great part of Latin compounds, including denotations of specific notions, belongs to common vocabulary devoid of any stylistic or emotional expressivity. However, compounding also has a significant stylistic potential manifesting itself convincingly in various texts of different literary genres. The translation of these units is the most difficult challenge.